

Андрій СОВА

ОБСТАВИНИ ЗАГИБЕЛІ ШЕФА ГОЛОВНОГО ВІЙСЬКОВОГО ШТАБУ УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ ДМИТРА ГРИЦАЯ

Стаття присвячена провідному діячеві українського визвольного руху середини ХХ століття Дмитру Грицаєві, який з січня 1944 р. по грудень 1945 р. очолював Головний військовий штаб Української повстанської армії. На підставі неопублікованих документів ОУН, які зберігаються у Мюнхені, проаналізовано чотири останні дні життя Д. Грицяя, а також з'ясовано обставини його загибелі у празкій в'язниці.

Ключові слова: Український визвольний рух, ОУН, УПА, Дмитро Грицай, Чехословаччина, Прага.

Питання громадської, військової та політичної діяльності найвищих військових чинів УПА є одним із ключових для розуміння процесу створення та функціонування Української повстанської армії. Ретельного висвітлення потребують передовсім біографії генерал-хорунжих Леоніда Ступницького (“Гончаренко”), Івана Трейка (“Дибов”), Дмитра Грицяя (“Перебийніс”), Романа Шухевича (“Тарас Чупринка”, “Роман Лозовський”, “Тур”), Олекси Гасина (“Лицар”)¹, Василя Кука (“Василь Коваль”), генералів-політвиховників Івана Климів (“Легенда”) та Дмитра Маївського (“Тарас”), генерала контррозвідки Миколи Арсенича (“Михайло”)² та ін. Однак упродовж останніх років дослідники скрупульозно опрацьовують лише документи та матеріали, що стосуються життєвого шляху Романа Шухевича та Василя Кука³, а про Дмитра Грицяя не опубліковано навіть брошури.

¹ Дем'ян Г. Генерал УПА Олекса Гасин – “Лицар” / Г. Дем'ян. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 2003. – 648 с.

² Іщук О. Генерал Микола Арсенич: життя та діяльність шефа СБ ОУН / О. Іщук, В. Огороднік. – Коломия, 2010. – 196 с.

³ Дужий П. Генерал Тарас Чупринка (Нариси про Романа Шухевича – Головного Командира УПА) / П. Дужий. – Львів, 1997. – 64 с.; Дужий П. Роман Шухевич – політик, воїн, громадянин / П. Дужий. – Львів: Галицька Видавнича Спілка, 1998. – 256 с.; Вовк О. Останній генерал УПА: до біографії Василя Кука / О. Вовк // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. Науковий і документальний журнал. – К., 2003. – № 1(20). – С. 254–257; Дашкевич Я. Про генерала Тараса Чупринку (Романа Шухевича) / Я. Дашкевич, В. Кук, В. Бойко, М. Посівнич. – Львів, 2006. – 32 с.; Кук В. Генерал-хорунжий Роман Шухевич. Головний Командир Української Повстанської Армії / В. Кук. – Львів, 2007. – 120 с.; Веденев Д. Одиссея Василя Кука. Военно-политический портрет последнего командующего УПА / Д. Веденев. – К.: К. И. С., 2007. – 208 с.; Роман Шухевич у документах радянських органів державної безпеки (1940–1950). – К.: ПП Сергійчук М. І., 2007. – Т. 1. – 640 с., 2007. – Т. 2. – 584 с.; Український визвольний рух. – Львів, 2007. – Зб. 10: До 100-річчя від дня народження Романа Шухевича. – 352 с.; Літопис УПА. Нова серія. – К.; Торонто, 2007. – Т. 10: Життя і боротьба генерала “Тараса Чупринки”.

Дмитро Грицай⁴ (“Перебийніс”, “Палій”, “Бук”, “М. Д. Б.”, “М. Д. Бученко”, “Дуб”, “Олег”, “Палій”, “Сірко” та ін.) належить до знакових постатей української історії. За своє недовге життя (1907–1945) він зумів пройти шлях від рядового члена Української військової організації до одного з чільних керівників Організації українських націоналістів та Української повстанської армії. Українська історіографія подає певні відомості про Дмитра Грицаю⁵, однак цілісної біографії досі не створено. Протягом останніх років окремі аспекти його біографії досліджували Григорій Дем’ян, В’ячеслав Гнатюк, Андрій Сова⁶.

1907–1950. Документи і матеріали / [упор.: С. Богунов, В. Даниленко, А. Кентій, С. Кокін, В. Лозицький, М. Посівнич]. – 832 с. та ін.

- ⁴ Короткі біографічні дані про Дмитра Грицаю див.: Дмитро Грицай // *Визначні постаті визвольної боротьби України (найновіша доба)*. – Стрий, 1992. – С. 39; *Содоль П. Українська Повстанча Армія, 1943–1949* / П. Содоль. – Нью-Йорк, 1994. – С. 76; *Гривул Т. Дмитро Грицай* / Т. Гривул, В. Мороз, В. Муравський, В. Окаринський // *Матеріали до пластового мартиролога (пам’яті Івана Гавди)*. – Львів, 2003. – С. 34–35; *Коляничук О. Генералітет українських визвольних змагань. Біограми генералів та адміралів українських військових формацій першої половини ХХ століття* / О. Коляничук, М. Литвин, К. Науменко. – Львів, 1995. – С. 140; *Литвин М. Збройні сили України першої половини ХХ ст. Генерали і адмірالی* / М. Литвин, К. Науменко. – Львів; Харків: “Видавництво Сага”, 2007. – С. 72; Грицай Дмитро // *Довідник з історії України* / [ред.: І. Підкова, Р. Шуст]. – К.: Генеза, 1993. – Т. 1 (А–Й). – С. 157; Грицай Дмитро // *Довідник з історії України (А–Я): Посібник для серед загальноосвітніх навчальних закладів* / [ред.: І. Підкова, Р. Шуст]. – 2-ге вид., доопр. і допов. – К.: Генеза, 2001. – С. 179; Дмитро Грицай // *Пластуни у визвольних змаганнях*. – Нью-Йорк, 2002. – С. 11; Грицай Дмитро // *Енциклопедія українознавства. Словникова частина – доповнення* / [гол. ред. В. Кубійович]. – Львів, 2003. – Т. 11. – С. 288; *Стасюк О. Грицай Дмитро* / О. Стасюк // *Енциклопедія історії України: В 5 т.* / [редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.]. – К.: Наукова думка, 2004. – Т. 2: Г–Д. – С. 204; *Стасюк О. Грицай Дмитро Михайлович* / О. Стасюк // *Енциклопедія Сучасної України*. – К., 2006. – Т. 6: Го–Гю. – С. 476; *Муравський В. Грицай Дмитро* / В. Муравський // *Енциклопедія Львова* / [ред.: А. Козицького та І. Підкови]. – Львів: “Літопис”, 2007. – Т. 1. – С. 582; *Дарованець О. Грицай Дмитро, с. Михайла й Катерини* / О. Дарованець, В. Мороз, В. Муравський // *Мірчук П. Нарис історії ОУН. 1920–1939 роки*. – 3-тє вид. доп. – К.: Українська видавнича спілка, 2007. – С. 664 та ін.
- ⁵ До 100-річчя від дня народження Дмитра Грицаю Дрогобицька міська централізована бібліотечна система та Центральна міська бібліотека імені В’ячеслава Чорновола видали інформаційний список літератури, до якого включено перелік книг, розділи з книг, газетні та журнальні публікації. Всього список налічує 25 позицій. Див.: Дмитро Грицай: До 100-річчя від дня народження: Інформаційний список літератури / [укл. О. Кивацька]. – Дрогобич, 2007. – 4 с.; 30 грудня 2007 р., з нагоди відкриття пам’ятника Д. Грицаю у с. Верхній Дорожів, видано лише невеликий буклет. Див.: Дмитро Грицай. 1907–1945. Шеф Головного військового штабу Української повстанської армії. Генерал-хорунжий / [упоряд. о. І. Яковка]. – Б. м. [Львів], 2007. – 8 с.
- ⁶ *Дем’ян Г. Повстанський генерал “Перебийніс”* / Г. Дем’ян // *Шлях перемоги*. – 1997. – 5 червня. – Ч. 23 (2249). – С. 6–7; *Дем’ян Г. Повстанський генерал “Перебийніс”* / Г. Дем’ян // *Берегиня*. – 1997. – № 3–4. – С. 22–41; *Гнатюк В. Із львівського періоду революційної діяльності Дмитра Грицаю (1929–1934 рр.)* / В. Гнатюк // *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. – Дрогобич, 2000. – Вип. 4. – С. 243–252; *Гнатюк В. Із львівського періоду революційної діяльності Дмитра Грицаю (1929–1934 рр.)*. *Сторінки біографії* / В. Гнатюк // *Визвольний шлях*. – 2000. – Кн. 9. – С. 41–49; *Сова А. Діяльність Дмитра Грицаю в організації Пласт* / А. Сова // *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. – Дрогобич, 2008. – Вип. 10–12. – С. 611–623; *Сова А. Генерал УПА Дмитро Грицай – “Перебийніс”: матеріали до біографії* / А. Сова // *Український націоналізм: історія та ідеї*. *Наук. збірник* / [ред. О. Багана]. – Дрогобич: Посвіт, 2009. – Вип. 1. – С. 120–132; *Сова А. Діяльність Дмитра Грицаю у дорожівській філії товариства “Просвіта” (30-ті рр. ХХ ст.)* / А. Сова // *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність* / [відп. ред. Я. Ісаєвич, упоряд.:

Основним джерелом для наукових пошуків слугували документи ОУН, що зберігаються у Мюнхені. Скопіював їх у 2006 р., опрацьовуючи комплекс документів з історії українського визвольного руху 1920–1960 рр., молодший науковий співробітник Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України Михайло Романюк. У публікації також використано спогади та націоналістичну періодику.

Більшість сучасних дослідників помилково твердять, що загинув Дмитро Грицай 19 грудня 1945 р. Ця помилка примандрувала в українську історіографію з підпільних видань ОУН⁷. Зокрема саме цю дату вказано в 10 номері офіціозу Проводу Організації Українських Націоналістів “Ідея і Чин”⁸, у 8–9 числах підпільного журналу Головної Команди Української Повстанської Армії “Повстанець”⁹, у 2/3 числі журналу для молоді “На чатах”¹⁰ та інших виданнях¹¹. Така ж інформація містилася у листівці-некролозі, яка була виготовлена на початку 1946 р., швидше за всі інші повідомлення про смерть Дмитра Грицая. Один її примірник зберігається у “збірці документів” Миколи Лебеда¹².

Ф. Стеблій, В. Пашук]. – Львів, 2010. – Вип. 19: “Провіта” – оберіг незалежності та соборності України. – С. 473–479; *Сова А.* Повідомлення про загибель шефа Головного Військового Штабу УПА Дмитра Грицая / *А. Сова* // Цитаделя: Львівський мілітарний журнал. – Рік 2010. – Ч. 2 (4). – С. 71–75; *Сова А.* Документи Центрального державного історичного архіву України у Львові про участь генерала УПА Дмитра Грицая в товаристві “Сокіл” / *А. Сова* // Цитаделя: Львівський мілітарний журнал. – Рік 2011, частина 2 (6); *Сова А.* Дмитро Грицай – пластун / *А. Сова* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sokil.plast.org.ua/>

⁷ Докладніше див.: *Сова А.* Повідомлення про загибель шефа Головного Військового Штабу УПА Дмитра Грицая. – С. 71–75.

⁸ Ідея і чин. – 1946. – Ч. 10. – С. 2. Повідомлення повністю та із скороченнями публікувалося у закордонних виданнях та в незалежній Україні. Докладніше див.: *Смерть генерала* // Слово і зброя. Антологія української поезії, присвяченої УПА і революційно-визвольній боротьбі 1942–1967 / [упор. і автор біографічних даних Л. Полтава]. – Торонто, 1968. – С. 123; Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто: Вид-во “Літопис УПА”, 1995. – Т. 24: Ідея і чин: Орган Проводу ОУН, 1942–1946 / [ред.: Ю. Майський, Є. Штендера; співред. П. Потічний]. – С. 432; Упали на полі слави // Альманах Станіславівської землі. Збірник матеріалів до історії Станіслава і Станіславщини / [ред.-упор. Ю. Гаецький]. – Нью-Йорк; К.; Івано-Франківськ: Видання Центрального Комітету Станіславщини, 2009. – Т. 3. – С. 58–59. Збереглося багато примірників вказаного журналу в архівах України, світу та в приватних збірках. Див., наприклад: ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 20. – Арк. 140; “Збірка документів” Миколи Лебеда та ін.

⁹ Повідомлення зберігається в Архіві Управління Служби безпеки України у Львівській області. Його у вересні 1997 р. виявив працівник “Книги пам’яті” Ігор Свистун. Журнал, в якому міститься повідомлення, виготовили у невідомому підпільному осередку. Це 22 сторінки машинописного тексту на цигарковому папері формату близько 200x290 мм. У цьому примірнику “Повстанця” досить багато орфографічних помилок. Повідомлення у 1998 р. опубліковане у журналі “Воля і Батьківщина”. Докладніше див.: Архів УСБУ ЛО. – Спр. П-23019; *Мороз В.* Останнє число “Повстанця” / *В. Мороз* // Воля і Батьківщина. – 1998. – Ч. 2. – С. 62–71.

¹⁰ На чатах. Журнал для молоді. – 1947. – Ч. 2/3. – С. 2 // ГДА СБУ. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 376. – Т. 26. – Арк. 130 зв.

¹¹ Календарець на 1948 рік. – Львів, [Б. р.]. – С. нумерована (25); Календарець повстанця на 1950 рік. – [Б. м.]. – виконано в техзв’язі “За Волю України”, [Б. р.]. – С. 41.

¹² Про “збірку документів” Миколи Лебеда та про нього див.: *Стасюк О.* Лебедь Микола / *О. Стасюк* // Енциклопедія історії України: В 10 т. / [редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.]. – К.: Наукова думка, 2009. – Т. 6: Ла–Мі. – С. 70–71; *Сова А.* До історії діяльності польського підпілля на Дрогобиччині в роки Другої світової війни / *А. Сова* // Цитаделя: Львівський мілітарний журнал. – Рік 2010. – Ч. 1 (3). – С. 49–56; *Сова А.* Лебедь Микола / *А. Сова, В. Муравський* // Енциклопедія Львова. – Т. 4. – Львів: “Літопис”, 2012. – С. 34–35.

У багатьох спогадах осіб, які безпосередньо брали участь в українському визвольному русі 1940–50-х рр., також вказано неправильну дату загибелі Дмитра Грицяя. Наприклад, командир воєнної округи “Буг” полковник Василь Левкович (“Вороний”), у мемуарах, написаних у Червонограді 1992 р., згадував: “Цей день, 19 грудня 1945 р., для нас був особливо трагічним. Крім “Золотаря”^{*} та “Володимирка”^{***}, загинув тоді шеф Головного Штабу УПА генерал – “Перебийніс” – [Дмитро] Грицай і референт пропаганди Головного Проводу ОУН “Тарас” – [Дмитро] Маївський, коли переходили через Чехословаччину на захід, а також референти штабу ВО “Буг” майор “Аркас”^{****} та майор-виховник “Ватюга”^{*****} разом з іншими повстанцями, що були з ними”¹³. До речі, у 1947 р. Василь Левкович перебував у республіканській тюрмі МГБ на Короленка у Києві. Його справу вів капітан МГБ Дубок, який виконував функцію, за словами В. Левковича, керівника чи начальника 2-го відділу при слідчій частині республіканського МГБ”¹⁴. Під час слідства мовилося і про Дмитра Грицяя. Про це В. Левкович пізніше згадував: “Коли мова зайшла про смерть мого заступника “Аркаса” і “Ватюги” 19 грудня 1945 р., то Дубок відповів: то вам Миколай (19 грудня – свято Миколая) багато дечого приніс, і “Аркас” з “Ватюгою” тоді згинули, і “Золотар” та й “Тарас” і “Перебийніс” тоді ж полягли. Я, вдаючи, що не знаю, що він має на увазі, запитав, про кого він говорить. Він відповів: “Тарас” – референт пропаганди, і “Перебийніс” – шеф головного штабу УПА, потрапили в Чехословаччині в руки чеської служби безпеки, але Тарас встиг застрілитись, а “Перебийноса” взяли живим. Але, додав він, чеські товариші не знають ваших повадок, і посадили його в камеру, не знявши ремня зі штанів. Він у камері зачепив ремінь за решітку ґратів на вікні і повисівся, щоб не остатись у руках ворога”¹⁵.

На лютневому засіданні Проводу ОУН-б на рідних землях було прийнято рішення, згідно з яким Головний Командир УПА Роман Шухевич мав виїхати за кордон для проведення низки нарад¹⁶. Однак на конференції Проводу ОУН-б влітку 1945 р. вирішено відправити за кордон члена Бюро Проводу Дмитра Маївського та Василя Кука (“Леміша”). Згодом, через те, що для налагодження контактів з останнім треба було затратити багато часу, вирішено відправити замість Василя Кука Дмитра Грицяя. На той час Дмитро Грицай, за словами Василя Чижевського, через деякі непорозуміння з Романом Шухевичем (“Туром”) хотів поїхати за кордон на зустріч зі Степаном Бандерою¹⁷. До

* Псевдо Дмитра Слюзара.

** Псевдо Дмитра Вітюка.

*** Псевдо Володимира Рудого.

**** Псевдо Василя Ваврука.

¹¹ Василь Левкович – “Вороний”. Сторінки з пережитого комбатантом УПА // Спогади вояків УПА та учасників збройного підпілля Львівщини та Любачівщини. – Торонто; Львів, 2003. – С. 88.

¹⁴ Там само. – С. 105.

¹⁵ Там само. – С. 106.

¹⁶ *Дужий П.* Українська справа вчора і сьогодні. Зб. статей, спогадів / П. Дужий. – Львів: Афіша, 2002. – Т. 1. – С. 421.

¹⁷ Ще до справи Тараса і Перебийноса (Зізнання Демида). 3 листопада 1947 р. // Архів ОУН у Мюнхені. – Арк. 1.

речі, Дмитро Грицай у студентські часи дружив зі Степаном Бандерою. Останній не раз приїжджав у с. Дорожів¹⁸.

Восени 1945 р. база Петра Федун («Полтави») в районі г. Парашка на Сколівщині була використана для підготовки рейду в Західну Німеччину представників Проводу ОУН-б в Україні Дмитра Грицая («Перебийноса») та Дмитра Маївського («Тараса»)¹⁹. Від кінця червня 1945 р. тут майже постійно перебував Дмитро Маївський. У жовтні 1945 р. на базу прибув Дмитро Грицай та кур'єр зв'язку Василь Чижевський («Демид»). Тоді ж прибула боївка охорони Дмитра Маївського під командуванням «Миколи», яка мала прикривати перехід цих осіб через радянсько-польський кордон. Забезпеченням рейдуючої групи займалися Василь Гоцій («Волос») та Іван Корчинський («Корчак»). У дорогу група вирушила на початку листопада 1945 р. Кордон перейшли між селами Сянки та Беньова Турківського району Львівської області в ніч з 6-го на 7-ме листопада і вже 8-го листопада були у розташуванні курінного УПА Василя Мізерного («Рена»)²⁰. Далі рейдуюча група пішла по організаційних зв'язках. Дещо згодом Василь Чижевський залишив Дмитра Грицая та Дмитра Маївського у Пряшеві. Сам він поїхав до Праги, щоб підготувати перехід групи до Мюнхена²¹. 5 грудня 1945 р. недалеко від чехословацько-німецького кордону при перевірці документів Василя Чижевського затримано пограничною сторожею. 25 січня 1946 р. Якуб Штерн, який переходив кордон разом із «Демидом», СБ ОУН розповідав: «В І. год[ині] вночі пройшли ми від Кубіц Ч[еських] до границі пасом неутральним 6 км. Було нас 20 чоловік, чотирнадцять поляків, решта жиди. На станиці переходового пункту було чотирьох чеських старшин, які почали в нас не дуже то докладну ревізію. Цей поляк Д[емид]* був з черги п'ятий, коло него знайшли 200 кор[он] чеських, більш нічого. [...] було б все добре, тільки цей поляк Д[емид] [...] зачав домагатися від старшин на тих 200 кор[он] поквітовання, говорив, що коли ще раз верне до них, щоб міг собі ці гроші відібрати. Старшини розсердилися і зачали робити ще раз поновну ревізію, шукали дуже докладно, замість грошей витягали багато паперу листів і нелегальних газет. Поляк Д[емид] був дуже спешений та поденерований, я вже бачив, що щось не є в порядку, думаю, що це не був паскар. При ревізії замість грошей витягали папері, я сам бачив около одного кілограма. Ми решта хотіли зі своєї сторони йому допомогти, говорили зі старшинами, щоб їх зблятувати, грішми та паперосами. Поляк Д[емид] не хотів, сказав, що він буде сам себе боронити. Між іншими я зачув, коли поляк Д[емид] говорив до старшин чеських, він сам говорив дещо по-чеськи, що чехи є вже вільним народом у своїй державі, мають право, а інші ще його не мають: «Ви повинні допомогти другим, а не

¹⁸ Грушовський Б. Дмитро Грицай приїздив зі Степаном Бандерою в Дорожів. Спогади. Записав Григорій Дем'ян 30 квітня 1997 р. у с. Верхній Дорожів Дрогобицького р-ну Львівської обл. Зберігаються в архіві Г. Дем'яна. Опубліковані: Дем'ян Г. Повстанський генерал «Перебийніс» / Г. Дем'ян // Шлях перемоги. – 1997. – 5 червня. – Ч. 23 (2249). – С. 7.

¹⁹ Романюк М. Петро Федун – «Полтава» – провідний ідеолог ОУН та УПА / М. Романюк // Літопис УПА. – Торонто; Львів: Вид-во «Літопис УПА», 2009. – Кн. 6. – С. 33–34. – (Серія «Події і люди»).

²⁰ Там само. – С. 34; Зізнання Демида // Архів ОУН у Мюнхені. – Арк. 1.

²¹ Протокол списаний дня 13 січня 1946 р. з Дорка відносно Демида // Архів ОУН у Мюнхені. – Арк. 1.

* З конспіративних міркувань Василь Чижевський видавав себе за поляка.

шкодити”. Я відчув, що справа є досить небезпечна. На місці старшини чеські узнали поляка Д[емида] за шпіона... проти ССР. Я постарався тому нещасливому полякови Д[емиду] віддати футро, бо ми вирушали даліше в дорогу, вже без поляка Д[емида] шасливо прийшли до Амер[иканської] Зони. Не знаю, що даліше з ним сталосся”²². Після затримання Василя Чижевського відвезли до в’язниці у Празі (вул. Вашингтонська, 7)²³.

У зв’язку з непевною ситуацією в Празі, зокрема ревізією в помешканні Печери 7–8 грудня 1945 р., що відбулася по від’їзді Василя Чижевського (“Деміда”) і з приїздом Теодора Рекечука (Рекечука) (“Дорка”)²⁴ до Праги, було вирішено негайно організувати перехід на захід. Дмитро Маївський та Дмитро Грицай, порадившись, визначили день від’їзду на 18 грудня 1945 р. о год. 18.30. Пропозицію “Дорка” поїхати самому на захід, щоб організувати їм перехід, з огляду на брак часу було відкинено. Перед від’їздом “Дорко” мав дві розмови з Дмитром Грицаєм та Дмитром Маївським такого змісту: “а/ Я [Дорко – А. С.] сказав і докладно поінформував про справу переходів на захід, підкресливши, що це справа певного ризику – вказуючи одночасно, що дотепер користали з легальних репатріаційних можливостей /вказав на переїзд Свент., Каліни, Ірини/, друге не чекали на прихід групи людей з К[раю], тому спеціальних приготувань не роблено, враховуючи, що Демид, йдучи сам при помічі Анд[рія], дасть собі раду. б/ Сит[уація] в к[раю], передання біжучих справ, які він в К[раю] вів – з заборону ведення їх до його повороту. Стан в К[раю] поважний. Натиск зі сторони більш[овиків] /кинуто Арм[ію] 4 укр[аїнського] фронту, що відмовлялась виступати проти УПА/. Зазначив, що коли спізняться /реченець 15–20.12.[19]45 р./ назад внаслідок техн[ічних] перешкод /сніги – інше/, то в краю можуть нічого не застати. Край готується до загального повстання. Числить, що фізично втримається через весну. Розраховуючи в загальному на конфлікт. Тар[ас] – виготовив штафету до К[раю] і відкликав рейд, що мав відбутись в Словач[чину]. Відбув також розмову з д[руг]ом Г[рицаєм], котрого інформував про техн[ічні] можливості переходу на захід”²⁵.

Для переходу чехословацько-німецького кордону Дмитрові Грицаю та Дмитрові Маївському виготовлено документи, що стверджували їхнє перебування в Зальцбургу, відповідно для Грицая на прізвище Крайнікович та Осип Капко, для Маївського – Германич та Ярослав Сірій²⁶. Провідник супроводжував Дмитра Грицая, Дмитра Маївського та “Дорка” до міста Домажліц, там залишив їх, зорієнтувавши у правильному напрямку. О 1-ій годині в ніч з 18 на 19 грудня 1945 р. вони вирушили в напрямку Фурт ім Вальде. Орієнтувалися за допомогою компаса. При собі мали: 1) краєві видання; 2) звіт з боїв УПА; 3) Станиславівський звіт з Краєвих нарад УПА, що відбулися 25 жовтня 1945 р.; 4) особисті та родинні фотографії, фотографії старшин УПА, фільм про УПА; 5) особисті гроші; 6)

²² Протокол списаний дня 25 січня 1946 р. з Якуба Штерна в Ляндсбергу відносно Деміда // Архів ОУН у Мюнхені. – Арк. 1.

²³ Протокол списаний дня 13 січня 1946 р. з Дорка відносно Деміда // Там само.

²⁴ Літопис УПА. Нова серія. – К.; Торонто, 2012. – Т. 21: Ярослав Старух. Документи і матеріали [Упоряд. В. Мороз]. – С. 153.

²⁵ Протокол списаний дня 13 січня 1946 р. з Дорка відносно Грицая і Тараса // Там само.

²⁶ Протокол списаний дня 13 січня 1946 р. з Дорка відносно Деміда // Там само; Протокол списаний дня 13 січня 1946 р. з Дорка відносно Грицая і Тараса // Там само.

зброю – два пістолети 7.65 калібру. На випадок можливого затримання чехами, всі компрометуючі матеріали несли зверху, в разі потреби, щоб їх знищити. За ніч група наблизилася до кордону на віддалі 5 км. У зв'язку з відкритою та заселеною місцевістю група вирішила перечекаати день у лісі, а ввечері 19 грудня 1945 р. далі вирушити в дорогу. Вдень недалеко місця перебування Дмитра Грицяя, Дмитра Маївського та “Дорка” селяни заготовляли дрова, бігали діти, -- їх могли побачити. Ввечері група вирушила далі. По дорозі зауважили якихось людей, які йшли за ними лісом. Недалеко кордону група зненацька була заскочена та оточена 10 озброєними військовими та прикордонниками. На допиті СБ ОУН 12 січня 1946 р. Теодор Рекечук (Рекетчук) (“Дорко”) свідчив: “В год. 4-30 пополудні [ми] рушили в дальшу дорогу. Часом зупинялися і наслухували, чути було, що хтось іде, це переходили люди. Треба було переходити поляну, кількасот метрів від будинків. Ішов перший [Дмитро] Гри[цай] або Тарас. Перейшли поляну і ввійшли до лісу, пройшли яких 20 метрів вглиб лісу, як нас обскочило біля 10 узброєних в автомати людей. Вони крикнули: “руци в гору” і зараз зачали питати, хто вони, куди йдуть чи мають перепустки”²⁷. Будь-якої можливості оборонятися не було. Тоді Дмитро Грицяй, Дмитро Маївський і “Дорко” вирішили відкупитися горілкою та цигарками²⁸. Така практика до цього часу була поширена та цілком оправдана²⁹. Однак бажаного результату це не дало. На запит, чи мають зброю, Дмитро Грицяй відповів, що має. В нього пістолет забрано. В Дмитра Маївського після обшуку зброї не знайшли (мав заховану під одягом на животі). Затриману групу з піднесеними вгору руками відвели до станиці прикордонної охорони, яка знаходилася на віддалі 1 км від села Фольмава³⁰. Тут провели докладний обшук. Дмитро Маївський заявив, що абсолютно всі речі є його. Документи і речі забрано. Тоді він зажадав зустрічі з командиром прикордонників, на що останній не погодився. Дмитро Маївський намагався переконати, що вони переносили важливі документи, які мають державне і міжнародне значення та засвідчують світові боротьбу українського народу за незалежність. Однак його промова не зробила відповідного враження на присутніх. Дмитро Маївський заявив чехам, що за це, що тут станеться, вони та їх нащадки будуть нести відповідальність³¹. Вихопивши пістолет, він вистрілив собі в рот³². Це було близько 19-00. Смерть наступила миттєво. Чехи були заскочені. Вони не

²⁷ Протокол списаний дня 12 січня 1946 р. з Дорка відносно Тараса і Грицяя // Там само. – Арк. 2.

²⁸ Протокол списаний дня 13 січня 1946 р. з Дорка відносно Грицяя і Тараса // Там само. – Арк. 1.

²⁹ Протокол списаний дня 12.01.1946 р. з Дорка відносно Грицяя і Тараса, Протокол списаний дня 13.01.1946 р. з Дорка відносно Деміда, Протокол списаний дня 14.01.1946 р. з Дорка відносно Грицяя і Тараса, Протокол списаний з Дорка дня 16.01.1946 р. відносно Тараса і Грицяя, Нотатки з розмови з Печерою дня 15.02.1946 р. відносно Деміда, Звіт Печери у справі Деміда, Протокол списаний дня 27.02.1946 р. з Дорка відносно Тараса і Грицяя // Архів ОУН у Мюнхені.

³⁰ Булат В. Шеф Головного Військового Штабу УПА (В четверту річницю смерти генерала Перебийноса) / В. Булат // До зброї. Журнал української військово-політичної думки. – 1950. – Січень. – Вип. 1(14). – С. 28.

³¹ Протокол списаний дня 13 січня 1946 р. з Дорка відносно Грицяя і Тараса // Архів ОУН у Мюнхені. – Арк. 1.

³² У ґрунтовній монографії Івана Патриляка 2012 р., в якій на підставі великої кількості джерел комплексно досліджено український визвольний рух від початку Другої світової війни до остаточної ліквідації збройного підпілля органами радянської державної безпеки, помилково зазначено, що Дмитро Маївський загинув у перестрілці з чехами. Див.: Патриляк І. “Встань і

сподівалися такого повороту справи. Що зроблено з тілом Маївського – невідомо. Речі, знайдені при ньому, долучено до всіх інших матеріалів.

Після цього випадку прикордонники провели докладний обшук Дмитра Гриця та “Дорка”. У розмові з Дмитром Грицаєм чехи закидали йому шпигунство на користь США. 19 грудня 1945 р. близько 21-00–22-00 прийшла жандармерія і, закувавши Дмитра Гриця та “Дорка”, перевезла їх до Чеських Кубіц³³. Там вони пробули до 20 грудня 1945 р. О 8-й ранку в Чеських Кубіцах над Дмитром Грицаєм проведено попереднє слідство. При тому його били. Слідчі намагалися з’ясувати характер і важливість матеріалів, кому були призначені, куди мали бути доставлені, чому Дмитро Маївський застрелився і т. ін. Про перебування Дмитра Гриця та “Дорка” повідомлено у міста Пльзень і Клатові, зазначено, що це є чергова справа шпигунства. З міста Клатові невдовзі приїхав полковник, який був присутній на подальших допитах. Він погрожував Дмитру Грицаєві, що справу передасть до ГПУ. 20 грудня 1945 р. закованого Дмитра Гриця та “Дорка” під охороною 4-ох жандармів відтранспортовано через Пльзень до Праги. Прибули вони до Праги о 19-00. Дмитра Гриця та “Дорка”, після докладної перевірки, кинуто до в’язниці на вулиці Вашингтонській, 7. Їхні справи вивчали капітан Новак і Гровачек³⁴.

21 грудня 1945 р., перебуваючи в одній камері, вони почули, що хтось за стіною працював на друкарській машинці. Як з’ясувалося, у сусідній камері сидів Василь Чижевський, з яким вдалося нав’язати контакт (у верхньому куті біля труби була дірка, через яку “Демид” передав записку)³⁵. Василь Чижевський повідомив, що вже тиждень сидить у в’язниці, на допит його ще не водили, а справу передано до Міністерства внутрішніх справ Чехословаччини³⁶. Просив, щоб не признавалися, що знають його³⁷. Василь Чижевський також писав, що є можливість втечі з в’язниці³⁸. На допитах “Дорка” розпитували про “Деміда”, зокрема його справжнє прізвище, посаду в ОУН, “цифрове число” і т. д. “Дорко” зізнався, що знає “Деміда”. Їм було влаштовано очну ставку. У результаті “Демид” теж сказав, що знає “Дорка”³⁹.

21 грудня 1945 р. Дмитро Гриця просив “Дорка”, щоб той допоміг йому покінчити життя самогубством, аргументуючи тим, що чехи цю справу обов’язково передадуть в руки НКВС, а ті організують показовий процес. “Дорко” відмовився. Дмитро Гриця у розмові з “Дорком” також порушував такі справи: а) негайно вислати людей на провідні становища до Краю, б) за цей випадок в першу чергу поносити вину Андрій. Тому, що не допильнував справи зв’язку, в) закинув співвину

борись! Слухай і вір...”: українське націоналістичне підпілля та повстанський рух (1939–1960): Монографія / І. Патриляк. – Львів: Часопис, 2012. – С. 497.

³³ Протокол списаний дня 13 січня 1946 р. з Дорка відносно Гриця і Тараса // Архів ОУН у Мюнхені. – Арк. 2.

³⁴ Там само.

³⁵ Там само; Протокол списаний дня 13 січня 1946 р. з Дорка відносно Деміда // Там само.

³⁶ Протокол списаний дня 13 січня 1946 р. з Дорка відносно Гриця і Тараса // Там само.

³⁷ Протокол списаний дня 13 січня 1946 р. з Дорка відносно Деміда // Архів ОУН у Мюнхені. – Арк. 1–2.

³⁸ Протокол списаний дня 13 січня 1946 р. з Дорка відносно Гриця і Тараса // Архів ОУН у Мюнхені. – Арк. 2.

³⁹ Протокол списаний дня 13 січня 1946 р. з Дорка відносно Деміда // Там само.

мені [Доркові. – А. С.], за те, що я надіявся при евент[уальній] всипі на викуп чи збройну оборону”⁴⁰.

Наступного дня, 22 грудня 1945 р., Дмитро Грицай покінчив життя самогубством. Як член Проводу ОУН та шеф ГВШ УПА він знав занадто багато про діяльність та структуру націоналістичного підпілля на західноукраїнських землях і розумів, що його свідчення завдали б великої шкоди українському визвольному рухові. Тому такий крок був прогнозований і логічний. Про самогубство Дмитра Грицяя Василь Чижевський повідомив “Дорка” у вмиральні тюрми. Там було заборонено розмовляти, однак вони все-таки зуміли porozумітися⁴¹. Слідчим у празькій в’язниці нічого не вдалося дізнатися від Дмитра Грицяя. Протокол його допиту становив лише півтори сторінки⁴².

Про Дмитра Грицяя та інших діячів українського націоналістичного підпілля у грудні 1950 р. у виданні ЗЧ ОУН зазначалося: “Легенда*, Тарас**, Перебийніс – це провідники ОУН, це цілий декалог. Кожний з них зокрема це кожна точка декалогу і кожний з них зокрема це його цілість. [...] Тарас і Перебийніс – це провідники, що творили і давали накази, і перші їх виконували. Вони як члени Проводу ОУН були співтворцями наказу: “Провідні члени ОУН не віддаються живими в руки ворога”. Вони, попавши в засідку вірних служак НКВД, чеських четників, крикнули стократ сильніше як Хвильовий, бо крикнули: “геть від Москви, геть від большевизму, геть від всіх окупантів України”. Вони крикнули цілим своїм еством, цілим своїм життям від першого до останнього дня, в безупинному змагу, в безприкладній боротьбі зі всіма окупантами, за Українську Самостійну Соборну Державу”⁴³.

Можливо, тіло Дмитра Грицяя поховали десь на території празької в’язниці чи знищили, як інших членів ОУН та вояків УПА у ямі з негашеним вапном⁴⁴, а можливо, вивезли за місто. На ці запитання українські науковці ще повинні дати відповіді. Адже національний герой Дмитро Грицай заслужив на гідне вшанування. У с. Верхній Дорожів Дрогобицького р-ну Львівської області на надгробному пам’ятнику дружини Марії Грицай поряд з її фотографією є фото її чоловіка Дмитра Грицяя. У такий спосіб дорожівці вирішили вшанувати свого односельчанина.

⁴⁰ Протокол списаний дня 13 січня 1946 р. з Дорка відносно Грицяя і Тараса // Там само.

⁴¹ Протокол списаний дня 13 січня 1946 р. з Дорка відносно Демида // Там само.

⁴² Протокол списаний дня 12 січня 1946 р. з Дорка відносно Тараса і Грицяя // Архів ОУН у Мюнхені. – Арк. 3.

* Псевдо Івана Климів.

** Псевдо Дмитра Маївського.

⁴³ Героям слава! // Сурма. Видання Закордонних Частин Організації Українських Націоналістів. – 1950. – Грудень. – Ч. 26. – С. 2.

⁴⁴ У працях істориків Олександра Іщука та Михайла Романюка зазначалося, що вночі 28 грудня 1951 р. співробітники МГБ закопали тіла Романа Кравчука (“Петро”, “Максим”, “Степовий”), Петра Федун (“Петро Полтава”, “П. М. Савчук”, “Север”), Богдана Зобніва (“Миронича”), Михайла Сенюка (“Скритий”), Григорія Яреми (“Зенко”, “Діброва”), Євгена Якимів (“Богдан”) та Богдана Паньківа (“Буря”) у триметровій ямі з негашеним вапном на території “об’єкту №39” УМГБ у Львівській області (тюрма “на Лонцького” у Львові). Докладніше див.: *Ішук О.* Розшук органами державної безпеки УРСР керівника Головного осередку пропаганди ОУН(б) Петра Федун у 1944–1951 рр. / *О. Ішук.* – К., 2008. – С. 32; *Романюк М.* Передмова / *М. Романюк* // *Федун Петро* – “Полтава”. Концепція Самостійної України / [упоряд. і відп. ред. *М. Романюк*]. – Львів, 2008. – Т. 1. Твори. – С. 16; *Романюк М.* Петро Федун – “Полтава” – провідний ідеолог ОУН та УПА. – С. 54.

Andrii Sova. The circumstances of death of Commander in Chief of the Military Headquarters of the Ukrainian Insurgent Army Dmytro Hrytsai

The article explores life of the leader of the Ukrainian liberation movement Dmytro Hrytsai, who during World War II, in January 1944 – December 1945, was the Commander in Chief of the Military Headquarters of the Ukrainian Insurgent Army. Based on the previously unpublished OUN documents that are stored in Munich the article recreates the last four days of his life and examines the circumstances of his death in prison in Prague.

Key words: Ukrainian liberation movement, OUN, UPA, Dmytro Hrytsai, Czechoslovakia, Prague.

Андрей Сова. Обстоятельства гибели шефа Главного военного штаба Украинской повстанческой армии Дмитрия Грицай

Статья посвящена ведущему деятелю украинского освободительного движения Дмитрию Грицаю, который с января 1944 г. по декабрь 1945 г. возглавлял Главный Военный Штаб Украинской Повстанческой Армии. На основании неопубликованных документов ОУН, которые хранятся в Мюнхене, воссозданы четыре последние дня его жизни, а также рассмотрены обстоятельства гибели в Пражской тюрьме.

Ключевые слова: Украинское освободительное движение, ОУН, УПА, Дмитрий Грицай, Чехословакия, Прага.